

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовна концептуалізація соціального простору людини

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 5

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 5

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2022

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензент:

Мізін К.І. доктор філологічних наук, професор
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(м. Переяслав)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 26 травня 2022 р.)

Колектив авторів: Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кучма Т.В.,
Орел І.І., Чеберяк А.М.

М 74 **Мовна концептуалізація соціального простору людини:** колективна
монографія / кол. авт.; голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2022. 133 с.
(Історія та сьогодення філологічної науки; т. 5).

Linguistic conceptualisation of person's social space: Collective work
/ auth.; O.V. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2022. 133 p. (History and
Contemporaneity of Philological Science; v. 5).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика реконструкції мовної соціальної картини світу людини. На матеріалі германських та слов'янських мов (англійська, німецька, польська, українська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню соціального простору людини, дослідженню соціальних стереотипів у мовній картині світу, вивченню соціальних ситуацій у структурі дискурсу, аналізу соціальних контекстів як об'єктів інтелектуальної власності.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's social world. Based on the Germanic and Slavic languages (English, German, Polish, Ukrainian), the paper focuses on the topical issues related to semantic modelling of person's social space, social stereotypes in the linguistic worldview, social situations in the structure of discourse, social contexts as objects of intellectual property.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

ЗМІСТ

**СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ**

<i>Деменчук О.В.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЦЕПТИВНИХ НОМІНАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	5
---	---

СОЦІАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

<i>Аладько Д.О.</i> ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ	33
<i>Кучма Т.В.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	62
<i>Орел І.І.</i> СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ	70

СОЦІАЛЬНІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ

<i>Чеберяк А.М.</i> РОЛЬОВЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ АДРЕСАНТА ВІДКРИТОГО ЛИСТА: СОЦІАЛЬНА, КОМУНІКАТИВНА, МОВЛЕННЄВА РОЛІ	96
---	----

**СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ
ЯК ОБ'ЄКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

<i>Калініченко М.М.</i> РЕЦЕПЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТАХ	123
---	-----

Орел І.І.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Вступ. Питання виникнення, функціонування, модифікацій, прагматичних властивостей стереотипів у лінгвальній площині привертає увагу низки дослідників у галузі соціолінгвістики, лінгвопсихології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокраїнознавства (Алефіренко М.Ф., Бартмінський Є., Гаврилів О., Дем'янков В.З., Дягілева Ж., Красних В.В., Крисін Л.П., Кубрякова О.С., Любімова С.А., Маслова В.А., Сорокін Ю.А., Сорокіна Н.В., Тищенко О.В., Толстая С.М., Уфімцева Н.В., Шутова М.О., Quasthoff U., Seeber H.U., Patnem H., Wowro I., Zach W. та ін.).

Стереотипи складають невід'ємну частину життя соціуму, відображаючи у спрощеній схематизованій та усталеній формі типове уявлення про власний етнос (автостереотипи), про представників інших етносів (гетеростереотипи), про власне бачення себе очима інших етногруп (метастереотип). Стереотипи регулюють життєдіяльність групи, забезпечують акумуляцію когнітивних знань, визначають і пришвидшують реакцію у певних ситуаціях, сприяючи економії зусиль. Стереотипи розглядаються як конвенційні знаки, які не точно відображають реальне бачення світу, але транслюють уявлення про нього і про взаємодію / взаємозв'язок його елементів, завдяки чому фіксується і передається у структурі стереотипу його національно-культурна специфіка (Putman, 1975, p. 148). Викривлення реального відображення об'єктивної реальності відбувається унаслідок генералізації ознак стереотипізованого предмету, що супроводжується погіршенням значення для гетеростереотипів та покращенням значення для автостереотипів. Проте існує думка про раціональність стереотипів, не дивлячись на їх не повну об'єктивність.

Важливим на сьогодні лишається питання вибору мовного знаку для репрезентації стереотипного уявлення. У межах пропонованої розвідки проаналізуємо фразеологічні одиниці (далі – ФО) на предмет способів представлення стереотипів. ФО завдяки стабільній формі і змісту транслюють НКІ з покоління у покоління,

зберігаючи і передаючи стереотипне світосприйняття народу, відображаючи НКС. Для адекватного розуміння НКС варто враховувати не лише її предметне наповнення, але й предикатні зв'язки між ознаками, властивостями, характеристиками стереотипізованих предметів, щоб мати комплексне уявлення про НКС і менталітет мовців.

У площині мовного відображення стереотипів на матеріалі різних національних мов низку досліджень присвячено: способам їх вербалізації та відбиттю НКС у семантиці мовних знаків (Буряк, 2019; Толстая, 2009); аналізу мовних засобів від слова до синтаксичної конструкції, які лінгвалізують стереотипи (Крысин, 2003); вивченню семантики ФО, паремій, символів, що найяскравіше відображають НКІ, у тому числі і у стереотипах (Маслова, 2001, с. 35); вербальні і невербальні моделі репрезентації стереотипів (Вилинбахова, 2011); мовні засоби експлікації етностереотипів у анекдотах (Абильдинова, 2011) та на матеріалі шлюбних оголошень (у німецькій та російській лінгвокультурах) (Толмачёва, 2005), в умовах армійської субкультури США (Романов et al., 2017); власні й загальні назви, що вербалізують стереотипи побутового дискурсу німців (Грибок, 2012) тощо.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена потребою дослідження способів вираження німецьких стереотипів через фразеологічне значення (далі – ФЗ), вивченням моделей створення ФЗ (на основі виокремлених ознак образів внутрішньої форми різних генетичних типів і груп), виявлення шляхів і способів вербалізації (вибору відповідних типів мовних знаків). Зазначені аспекти сприятимуть більш адекватному розумінню прагматики ФО на позначення стереотипів, а отже, виявлять специфічні риси світобачення, світосприйняття, світорозуміння, оцінки об'єктивної реальності, бачення власного місця у світі у розрізі антропоцентризму.

Метою розвідки є виявлення і аналіз експліцитних та імпліцитних способів вираження німецьких стереотипів у вербальній площині. Об'єктом вивчення обрано німецькі ФО на позначення стереотипів. Для досягнення мети дослідження необхідно виконати низку **завдань**: проаналізувати структурно-семантичні характеристики ФО на позначення стереотипів; уточнити поняття експліцитності та імпліцитності; виявити мовні засоби експліцитного способу вираження стереотипів; встановити засоби імпліцитного способу представлення стереотипів; визначити генотипи основ внутрішньої форми ФЗ (образів, пресупозицій), що забезпечує передачу НКІ.

1. Структурно-семантичні характеристики фразеологізмів на позначення стереотипів

ФО на позначення стереотипів представлено різними структурними типами – від однослівної ідіоми до складного речення.

Однослівні ідіоми визначаються як однокомпонентне або двох- і більше компонентне слово, значення якого є переосмисленим, а його складники виконують одночасно роль вказівного мінімуму (Амосова, 1963, с. 72). Значення однослівної ідіоми не виводиться із значення його структурних компонентів (Hockett, 1958, p. 171), хоча серед таких ФО є образні і безобразні утворення. Частина однослівних ідіом зберегла образність у внутрішній формі, що дає можливість прослідкувати відношення між прототипом (образом / пресупозицією) і результатом семіозису (значенням ФО), відображеного у структурі ФЗ. Низка однослівних ідіом має затемнену мотивацію через втрату зв'язку з основою внутрішньої форми – з екстралінгвальним предметом (референтом), який послуговував образною основою фразеотворення.

Однослівні ідіоми представлено: вигуками; релятивами (реакціями на певні ситуації, чийсь слова, вчинки чи як характеристика якостей людини / предмету); окремими словами, що утворилися у результаті різних способів перенесення значення (конверсія, метафоризація, семантичний зсув). Основа внутрішньої форми таких ФО може мати як образне (*Angsthase!* – (розм., зневажл., фам.) боягуз!; *Hammer!* – (розм.) жах!; *Spätzchen!* – (розм.) любий, люба (форма ласкавого звертання) так і пресупозиційне (*Toi, toi, toi!* – (розм.) тьху-тьху-тьху! (на основі вірування; стереотипний ритуал, щоб не зурочили – тричі поплювати через ліве плече і одночасно тричі постукати по дереву); *In Dreiteufelsnamen!* – прокляття! (вигук ствердження, згоди). Походження ФО пов'язане із віруванням у існування багатьох імен Нечистої Сили, що знайшло підтвердження у основі внутрішньої форми низки ФО, наприклад: *den Teufel mit dem Beelzebub austreiben* – (розм.) клин клином вибивати; *in (drei) Kuckucks Namen* – (розм.) вигук нетерплячості; вигук незгоди; *Scher dich zum Kuckuck!* – (розм.) Згинь!; *jemanden zum Kuckuck jagen / wünschen* – (розм., рідко, застар.) послати когось к бісу; *Zum Kuckuck (nochmal / noch mal)!* – (розм.) До Біса! (експресивний вигук надзвичайно сильної злості, роздратування); *Hol's der Geier!* – (розм.) Щоб ти провалився! (вигук роздратування, злості). Образ стерв'ятника (*Geier*), який харчується падаллю, використовувався як

евфемізм Диявола ще з Середньовіччя. Формула прокляття, яка сьогодні більше не використовується, але показує міфологічне бачення зв'язку життя і смерті: «Стерв'ятник забере вас!». Образи зозулі, стерв'ятника пов'язували із потойбіччям на основі вірування про здатність Нечистої Сили до перевтілень.); *Der Teufel ist ein Eichhörnchen!* – (присл.) біда приходить звідти, звідки її не чекаєш (Вірування у здатність Нечисті до перевтілення у білку. За уявленнями німців, білка – мила, не агресивна і цілком безпечна тваринка. Тому перевтілення Зла у образ білки є підступним через неочікуваність.); *da / es geht die Lutz / Luzi ab* – (розм., фам.) щось весело піднесено святкується, (*Luzi* – скорочена форма від *Luzifer*); *eine Satansbrut sein* – (розм., фам., лайка, рідко) зла, підступна, хитра людина; *Scher dich zum Henker!* – (розм., грубо) зникни!; *zum Henker!* – (розм., фам.) До біса! (вираз злості, роздратування, форма прокльону); *Hol's der Henker!* – (розм.) Щоб тебе Нелегка взяла!

Більшість ФО (майже 93%) на позначення стереотипів представлено словосполученнями та реченнями різних структурно-семантичних типів. Серед ФО-словосполучень виявлено (за Степановою М.Д., Чернишовою І.І. (Степанова, Чернышева, 1962, с. 233-243): ідіоми (образні (*etwas auf dem Kerbholz haben* – заборгувати); та безобразні (*etwas auf dem ff tun* – робити щось добре), образно-мотивовані фразеологічні сполучення (*zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* – вбити двох зайців; *den Kopf verlieren* – втратити голову (від захоплення; бути страченим; загинути); *kalter Kaffee sein* – бути нудним і нецікавим), усталені порівняння (*frech wie Oskar* – дуже нахабний; *wie Sand am Meer* – дуже багато), парні словосполучення (*mit Kind und Kegel* – усі разом; *alt und jung* – всі люди), крилаті слова, афоризми (*die verbotene Frucht* – заборонений плід (Біблія), *nach jemandes Pfeile tanzen* (Esop) – танцювати під чийось дудку), паремії (*Ein Handwerk, ein täglicher Gulden.* – З ремеслом не пропадеши; *Den Freund erkennt man in der Not.* – Друг пізнається в біді).

Серед ФО на позначення стереотипів виявлені словосполучення і речення, смислоутворююча лексема яких належить до різних морфологічних типів. Аналіз семантики стержневої лексеми дозволяє встановити спосіб утворення основи внутрішньої форми ФО, висвітлити відображення стереотипізованих ознак референта в структурі ФЗ і прослідкувати процес семіозису. Розгляд фактичного матеріалу виявив, що смислоутворююча лексема у структурі ФО активує семіозис на основі образу і репрезентує стереотип мислення.

Наприклад: *aussehen wie ein Struwwelpeter* – мати неохайну зачіску, нерозчесане волосся (ФО утворилося на основі ознак образу головного героя дитячої книжки «Struwwelpeter» 1845 р.); *noch sehr grün sein* – бути недосвідченим (на основі образу нестиглих фруктів).

Образ у основі внутрішньої форми ФО може бути затемненим, оскільки виник у результаті народної етимології. Про це свідчить помилкове розуміння значення стержневої лексеми через подібність звучання із німецьким словом, через що репрезентується хибний образ / предмет позамовної дійсності, ознаки якого використовуються для формування внутрішньої форми ФО, наприклад: *kaum drei Käse hoch sein; ein Dreikäsehoch sein* – від горшка два / три вершка, бути невеликим на зріст (переважно про дітей). ФО утворилася на основі французького запозичення *caisse (Kiste)*, яке вимовлялося як *kess* чи *käss*, через що було подібне на *Käse*.

Крім стержневої лексеми смислоутворюючим складником може бути словосполучення або ціле речення. Стержневий складник у структурі ФО вказує на ономасіологічні риси ФЗ, яке утворилося на основі пресупозиції / ситуації і представляє стереотип поведінки. Наприклад: *die Katze im Sack kaufen* – купити kota в мішку; *die Katze aus dem Sack lassen* – оприлюднити таємницю, новину (обидві ФО утворилися на основі шванку про Тіля Уоленшпігеля); *etwas / jemanden aus der Hand / dem Ärmel / dem Handgelenk schütteln / zaubern* – несподівано щось представити / показати / пред'явити, отримати щось без видимих зусиль. ФО виникла на основі середньовічної моди на широкі рукава, у яких були потаємні кишені, з яких, ніби дивним чарівним чином, неочікувано видобувалися предмети.

Слідом за Гаврисем В.І., Гамзюком М.В., Пророченко О.П., Селівановою О.О., Степановою М.Д., Телією В.М., Чернишовою І.І. до складу фразеології відносимо паремії (*Jeder Topf findet seinen Deckel, jeder Hans findet seine Gretel.* – (присл.) кожен знайде свою пару. Вживається в усіченій формі – *Jeder Topf findet seinen Deckel*), крилаті слова (*Dreimal umgezogen ist so gut wie einmal abgebrannt* (Benjamin Franklin) – тричі переїхати – це все-одно як пережити пожежу.), афоризми (життєва мудрість – *Zwei Dinge sollten Kinder von ihren Eltern bekommen: Wurzeln und Flügel* (J. W. Goethe) – діти повинні взяти від батьків дві речі – коріння і крила), цитати (*Da beißt die Maus keinen Faden ab* (Esop) – це не можливо змінити (звучить як вердикт про безповоротність обставин, неможливість вплинути на перебіг подій).

Зазначені ФО зі структурою речення виникли на основі національно-культурної чи транскультурної пресупозиції. Такі усталені вирази, переважно, представляють стереотипи поведінки, забороняючи, застерігаючи, повчаючи, рекомендуючи певні схеми дії у визначених ситуаціях.

2. Поняття експліцитності та імпліцитності у семантиці

Поняття експліцитності (**explicatus** – (лат.) чітко, ясно, зрозуміло) у мовознавстві трактується як чітке, явне, доступне для спостереження, висловлене значення (Словотвір; Словопедія); виразно представлене значення (DWDS); однозначна, неприхована, пряма вказівка на значення з метою уникнення непорозуміння (Neues Wort); прямий спосіб вираження значення, яке розуміється явно, легко і однозначно (Duden).

Експліцитне, імпліцитне вираження значення відбувається лексичними, лексико-граматичними засобами. Експліцитний вираз стереотипу реалізується через лексичний компонент у структурі ФО та через сему в плані змісту, який взаємопов'язаний із виокремленою ознакою образу внутрішньої форми. Згідно з експліцитною та імпліцитною технікою (Баранов, Добровольский, 2008, с. 193), такий лексичний компонент називають семантичним оператором, який є свого роду дескриптивом.

Семантичний оператор розглядаємо як смислоутворюючий компонент у структурі ФО, який на абстрактному рівні взаємодіє із стереотипізованими ознаками образу внутрішньої форми, вербалізуючи їх у структурі ФЗ. У такий спосіб реалізується автономне відображення образної складової у вигляді компонента семантичної експлікації (там само, с. 154), що відбиває певний фрагмент знань про якості, ознаки, властивості образу внутрішньої форми (знання про референт). Крім зазначеного типу відображення стереотипу в структурі ФЗ реалізується «стратегія інтегрального представлення» (там само, с. 155), тобто цілого, нерозривного елемента експлікації ФЗ, який репрезентує сукупність знань не лише про окремий образ, але й про ситуацію (пресупозицію). Наприклад, стереотипне уявлення про старанність репрезентує ФО *fleißig wie eine Biene sein* – бути дуже стараним, роботящим, продуктивним, ефективним. Ознаки образу, використані для семіозису, прозорі – бджоли активні і працьовиті. Лексичні маркери у структурі ФО

сприяють експліцитному вираженню стереотипного вираження поняття.

На противагу експліцитності імпліцитність розуміється у лінгвістиці як приховане, неявне значення, що виводиться у ході логічних роздумів (Oxford Languages); завуальоване, не прямо виражене значення (DWDS); те, що мається на увазі, але не висловлюється безпосередньо (Duden); приховане, неявне значення, яке може бути встановлене лише у результаті аналізу зв'язків з, або між іншими об'єктами, їх ознаками, характеристиками, чи процесами / діями (Словотвір).

Імпліцитність розглядається як спосіб відображення додаткових конотацій значення, що утворюються на основі образності (Малова, 2012, с. 212). Наприклад, стереотип бачення інтелектуальної обмеженості вербалізує ФО *ein Brett vor dem / vorm Kopf haben* – (розм., зневажл.) бути дурним; не сприймати іншу думку; не мислити критично. У основі внутрішньої форми ФО лежить спосіб використання упряжі волів (для оранки) із дошкою перед головою, що звужувала / обмежувала погляд тварин, змушувала дивитися лише вниз. Образна основа не є живою, оскільки такий спосіб використання волів вже у минулому. Але оцінка інтелектуальних ознак образу збереглася і формує додаткові оцінні компоненти у конотаті ФЗ. Віл не вважався розумною твариною, а лише слухняною і придатною для важкої роботи.

Імпліцитність може бути зумовлена безобразністю і неможливістю декодування повідомлення через затемнення внутрішньої форми. Ускладнює виявлення образу / пресупозиції відсутність матеріального вербалізатора у структурі ФО. Тому виявити імпліцитно представлену основу внутрішньої форми вдається лише у ході аналізу логіко-філософських, психолінгвістичних, історичних та національно-культурних чинників. Такий аналіз розкриває експліцитні інтерпарадигмальні компоненти, які сприяють об'ємному адекватному розумінню вербалізованого стереотипу. Наприклад, імпліцитно виражений стереотип про звичайну людину представляє ФО *der deutsche Michel* – (розм.) середньостатистичний німець. Образ Міхеля використовують як карикатуру на позначення працьовитого, добродушного, наївного, обмеженого, огрядного, незграбного чоловіка. Всі зазначені характеристики імпліцитно присутні у структурі стереотипу. Ці ознаки містить образ, хоча жодного лесичного натяку на їх присутність немає. Тому образ внутрішньої

форми ФО втрачає імпліцитність у результаті інтерпарадигмального аналізу, діахронічного вивчення трансформації ознак образу, його оцінки в умовах історичних, соціальних, політичних, культурних змін. ФЗ указаної фраземи досить емне завдяки імпліцитним характеристикам, які розкриваються лише у ході вивчення ознак образу шляхом вивчення його трансформацій.

Імпліцитність у вираженні стереотипів засобами ФО проявляється у «додатковій категоризації» (Баранов, Добровольський, 2008, с. 374) образу чи ситуації, що виконує роль основи внутрішньої форми, і ознаки якого / якої слугують мотиватором семіозису. Додаткової категоризації зазнають не основні стереотипізовані ознаки-мотиватори, а ті ознаки, якими володіє образ / ситуація, і які створюють певний національно-культурний фон ФЗ. Зауважимо, що актуальне ФЗ транслює сукупний результат – імплікацію як основної, так і додаткової категоризації. Наприклад, стереотипне розуміння удачі репрезентує ФО *Schwein haben*. Відсутні лексичні маркери стереотипного бачення везіння. Аналіз пресупозиції внутрішньої форми виявляє той факт, що: 1) наявність великої кількості свиней у господарстві означало багатство; 2) як приз на змаганнях стрільців у Середньовіччі використовували поросю / свиню. Багатогранність пресупозиції внутрішньої форми, оцінки її ознак, емотивність (ціннісне розуміння референта) виявляє додаткову категоризацію національно-специфічної ситуації. Через таку людську рису як заздрість до чужих статків, аналізована ФО має додаткове значення «незаслужена» удача. Як бачимо, у результаті додаткової категоризації виникає семіокультурна / фонові імпліцитність основи внутрішньої форми, яка імплікується у структурі ФЗ.

3. Експліцитний спосіб вираження стереотипу на основі образу

Еспліцитно стереотип відображається через образ або пресупозицію, виокремлені ознаки яких послугували формуванню основи внутрішньої форми ФО. Відображення стереотипів за допомогою **образів** вербально реалізується через лексеми різних морфологічних груп, які вказують на ознаки образу в основі внутрішньої форми і слугують мотиватором семіозису. Сміслоутворюючі лексеми у структурі ФО представляють іменники, дієслова, прикметники, числівники, прислівники.

Іменники: а) **етноніми:** *mit jemandem Deutsch reden* – говорити чітко і зрозуміло; говорити відверто. ФО зафіксовано у 15 ст., до сьогодні транслює початкове значення, яке утворилося на основі етноніма *Deutsch* – німець. У цей період (пізні Середньовіччя та ранній Новий час) відбулося розмежування германський і усіх романських мов, а також латини, яка збереглася лише як мова вчених (WRARWiASUS); *einen Türken bauen* – прикидатися, бути нещирим; *einen Russen aufbinden* – зробити комусь неприємності; б) **оніми:** поширені народні імена (чоловічі / жіночі): *ein Heini sein* – незнайомий чоловік, хтось; дурний, простодушний чоловік; називають чоловіка, який не подобається/ на якого сердяться (Duden); *den dicken Wilhelm / Max spielen / markieren* – поводитися дуже самовпевнено, вихвалитися; *Grüne Minna* – поліцейський автомобіль для транспортування ув'язнених; *jemanden zur Minna machen* – когось суворо покарати; імена відомих особистостей (Німеччини/ світу / Античності): *So (et)was lebt, und Schiller musste sterben* – вираз презирства; *erschossen sein wie Robert Blum* – бути повністю виснаженим; *wie Rotschild sein Hund* – жити у розкошах; *Homerisches Gelächter* – гомеричний / зловіщий сміх; *das Ei des Kolumbus* – просте рішення проблеми; *nach Adam Riese* – точно як у аптеці; імена, пов'язані з міфами (германськими, грецькими): *Argusaugen haben* – бути дуже пильним; *Sisyphosarbeit machen* – виконувати важку і марну роботу; *den Pegasus besteigen / reiten* – писати вірші; *stark wie ein Herkules* – бути дуже сильним фізично; *ein getreuer Eckhart* – вірний друг; біблеїзми: *den alten Adam ablegen* – відмовитися від старих звичок; *den (heiligen) Ulrich anrufen* – нудити; *ungläubiger Thomas* – невіруючий Хома; в) **назви технічних засобів/ техноніми:** *gucken wie ein Auto* – (розм., застар.) зробити здивовані очі (на основі круглої форми автомобільних фар; зафіксовано у першій пол. 20 ст.); *Kulleraugen machen* – (розм.) округлити очі від здивування (Openthesaurus); г) **артефакти:** предмети побуту: (*ein Kerl wie) ein Schrank / Kleiderschrank* – (розм.) великий фізично сильний широкоплечий хлопець; *ein schlimmer Besen* – (розм.) суворий чоловік; одяг, взуття: *ein halbes Hemd* – (розм.) худий фізично слабкий чоловік; *ein alter Hut* – (розм.) щось давно відоме; *tote Hose* – (розм.) нудно, нічого не відбувається; імпотент; *Das zieht mir die Schuhe aus!* – (розм., фам.) це щось неймовірне!, це не можливо витримати!; д) **архітектура, скульптура:** *ein Schloss im / auf dem Mond* – (розм., фам.) утопія, щось нездійсненне; *einen Charlottenburger machen* – (розм., фам.) висякати носа без носовичка;

е) **грошові одиниці**: *Eulen nach Athen tragen* – нести дрова у ліс, робити непотрібну роботу; *auf jeden Cent gucken / sehen* – (розм.) бути дуже заощадливим; *durch Mark und Pfennig gehen* – (розм.) проникливий, різкий неприємний звук; е) **міри ваги, довжини**: *pfundig sein* – (розм., пд.-нім.) бути найкращим, дуже хорошим (Pfund – міра ваги); *aus dem Lot sein* – (розм.) бути схвильованим, невпевненим; *etwas (wieder) ins (rechte) Lot bringen* – (розм.) привести щось у порядок, прояснити справу (Lot – старовинна міра ваги); *Meter machen* – (розм.) швидко рухатися; *mit Siebenmeilenstiefeln gehen* – (розм.) рухатися семимильними кроками; ж) **вимір часу**: *in letzter Minute / Sekunde* – (розм.) в останню мить; *vor Tau und Tag* – (рідко, поет.) ранр-ранесенько; з) **соматизми**: *langfingrig sein* – (розм., фам.) бути злодійкуватим; *lange Beine haben* – (розм., жарт.) швидко бігати; к) **назви небесних тіл**: *die Sonne in sein Herz lassen* – (розм.) бути добрим, добросердечним, відкритим, щирим; *Geh mir aus der Sonne!* – (розм., фам.) відчепись!, Зникни!; *jemanden auf den Mond schießen wollen* – (розм., фам.) дуже сердитися на когось; л) **зооніми**: дикі тварини: *einen Schlag wie ein Bär haben* – (розм., фам.) мати важку руку (про фізичну силу); *eine linke Ratte* – (розм., лайка) брехун; людина лівих політичних поглядів; свійські тварини: *sanft / brav / unschuldig / zahm / geduldig wie ein Lamm sein* – (розм.) лагідний / добрий / невинний / ручний / терплячий, як ягня; екзотичні: *Affe sein* – (розм., лайка) бути дурним, неосвіченим; м) **фітоніми**: *Geduld bringt Rosen* – (приказка) терпіння винагороджується; *das Gras wachsen hören* – (розм.) мати гострий слух; бути добре поінформованим; бути боягузом; н) **кухня**: посуд: *wie Topf und Deckel zusammenpassen* – добре пасувати одне одному; продукти / страви: *wie eine Suppe ohne Salz sein* – (розм.) дурне / не цікаве / не потрібне, як сало без хліба; *dem Braten nicht trauen* – (розм.) бути ненадійним (про людину).

Дієслова як смислоутворюючі компоненти у структурі ФО представлені: а) **віддієслівними етнонімами**: *etwas bei jemandem zigeunern* – вициганити, видурити щось у когось. ФО виникла на основі образу циган, які вважалися нечесними, дурисвітами, пройдисвітами; б) **дієсловами на позначення звуконаслідування**: *eine Molle zwischen* – (розм., берлін.) пити пиво (*zwischen* – шипіти як змія; ФО на основі звуку сьорбання піни пива); *vor Lachen brüllen* – (розм.) голосно сміятися (*brüllen* – ревіти як ведмідь; ФО на основі заливчастого сміху); *jemanden anblaffen /*

blaffen – (розм., фам.) когось грубо вилаяти, вичитати (*blaffen – bellen* (вживається із XV ст.) – гавкати).

Прикметники у ролі стержневих компонентів структури ФО позначають стереотипне бачення якості, відносності. До таких належать колороніми, які мають національно-специфічне значення у відображенні НКС, наприклад: *jemandem nicht grün sein* – недолюблювати когось. ФО утворилося на основі кольору, який має позитивне значення у німецькій лінгвокультурі, тому що позначає зелень, життя, енергію. Друге значення кольору – бути не стиглим (про фрукти). Зазначена ФО репрезентує поведінку людини (лінгвалізація першої характеристики кольору), яка не показує своєї неприязні до неприємної особи; *alles grau in grau malen / sehen* – бути песимістом; бачити все у похмурих тонах; не бачити перспективи у чомусь. ФО походить від спостереження за природою на Півночі Німеччини, де переважає вітряна, дощова, похмура погода. Відсутність природних барв, чітких контурів предметів через брак сонця, викликає апатію, депресивний настрій, відчуття безнадійності, песимізм (Das Wörterbuch der Idiome).

Стереотипну характеристику хорошого майстра своєї справи репрезентує ФО *goldene Hände haben* – (розм.) мати золоті руки. Добра, щиросердна, чуйна, великодушна людина сприймається як людина із золотим серцем – *ein goldenes Herz haben*. Золото як метал – стереотипне уявлення про багатство. Все, що зроблено із золота – дорогоцінне.

Аналіз основи внутрішньої форми виявив, що стереотипізація ознак колоронімів відбувалася у межах певних фрагментів НКС (природні умови існування мовців, сільське господарство, ремесла, соціальний статус тощо).

Низка стереотипів представлена ФО, у структурі яких прикметник слугує для виокремлення ознаки образу, що формує внутрішню форму, наприклад: *eine graue Maus* – нецікава людина, негарна жінка; *eine süße Maus* – симпатична жінка, гарненька дівчинка; *weiße Mäuse sehen* – бачити чортиків (зоп'яну); *eine weiße Maus* – поліцейський регулювальник дорожнього руху (через білі пальчатки і сіру уніформу). За допомогою прикметника у структурі ФО розкриваються ознаки образу, представляючи різні групи стереотипів: інтелектуальні характеристики (нецікава людина), фізичні характеристики (негарна, симпатична), вольові характеристики (п'яний) тощо.

Роль смислоутворюючого компонента у структурі ФО виконують кількісні **числівники**: *ein Buch mit sieben Siegeln* – (розм.) щось невідоме, незрозуміле, загадкове (походить із Біблії) (Geo.lino); *auf Wolke sieben schweben / sein* – (розм.) бути закоханим, бути щасливим, бути у піднесеному настрої (ФО зафіксовано у 20 ст.). Цифра «сім» відіграє особливу роль у німецькій культурі. Значення «сімки» багатогранне, має як позитивну так і негативну оцінку, що й відображається у ФЗ. Ще в ученнях Аристотеля значилося, що небо складається із семи сфер. У Біблії описано створення світу за сім днів (позитивна оцінка), сім смертних гріхів (негативна оцінка) тощо. Цифра «сім» вважається сакральною у християнстві і тому має амбівалентне значення, що й використовується при передачі стереотипних уявлень (WRARWiASUS; Graf, 1917, p. 17; Silver, 1976, p. 205).

Прислівники у структурі ФО як смислоутворюючі компоненти утворилися на основі етнонімів, наприклад: *etwas kommt einem spanisch vor* – щось здається дивним / підозрілим. ФО виникла за часів Карла V у другій половині 16 ст., коли при дворі запроваджувалися іспанські традиції, які сприймалися вороже, оскільки були чужими і незрозумілими (WRARWiASUS); *böhmische / arabische / spanische Dörfer* – (розм.) щось незрозуміле. ФО репрезентують стереотипне уявлення незрозумілого, дивного, незвичного. Виникли фраземи у результаті політичних (*spanisch*), соціальних (чеська мова – мова сусідів – *böhmisch*), торгівельних (*arabisch*) та інших типів відношень між народами.

4. Експліцитний спосіб вираження стереотипу на основі пресупозиції

Експліцитний спосіб вираження стереотипу пов'язаний із пресупозиціями національно-культурного, транскультурного характеру, іншокультурними пресупозиціями.

Експліцитно виражена пресупозиція у основі внутрішньої форми ФО маркується словом чи словосполученням, які апелюють до фрагментів НКС, до фрагментів транскультурного простору (міфологія, біблійні перекази), до фрагментів НКС інших народів чи лакун чужих культур.

Експліцитно виражений стереотип на основі **пресупозиції**: представлено у структурі ФО лексичними маркерами – лексемою чи словосполученням: 1) **іменник** (стержневий лексичний компонент

ФО пов'язує внутрішню форму ФЗ із національно-культурною пресупозицією): а) дозвілля: *auf der Bärenhaut liegen* – (розм.) байдикувати. Пресупозицію внутрішньої форми ФО зафіксовано у Тацита «Германія», де описано спосіб життя тевтонці, які воювали, полювали і любили байдикувати. Лежати на ведмежих шкурах – вважалося райським відпочинком. Зазвичай, так відпочивали воїни після битв (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm). ФО утворилося і зафіксувалося в епоху гуманізму (15 ст.), коли дослідники повернулися до праці Тацита; б) кухня: *bei jemandem / irgendwo ist Schmalhans Küchenmeister* – (розм.) у когось мало їжі, немає їжі; хтось скупий, бідний. ФО виникла у XVII ст. на основі поширеного народного імені *Hans* та прикметника *schmal*, який мав значення «мало», «недостатньо», «скупко» (WRARWiASUS). Поеднання ознак образів простої незаможної людини (*Hans*) із ознаками поняття недостатнього матеріального забезпечення (*schmal*) утворило образ бідності. Іменник *Küchenmeister* у словосполученні вказує сферу нестатків (кухня, їжа). Компонент – *meister* сприяє створенню жартівливого відтінку значення – майстер приготувати їжу із недостатньої кількості продуктів/ із нічого; в) релігія: *Den Teufel mit / durch Beelzebub austreiben* – клин клином вибивати; г) фольклор: *Bei jemandem war (schon) der Sandmann* – хтось хоче спати/ засинає; д) історичні події: *Buchholz hat dazu kein Geld* – на це грошей немає (форма відмови). ФО виникла на основі історичного факту, пов'язаного з іменем скарбника Бухгольца. Король Фріц Великий під час 7-літньої війни накладав резолюції про відмову у видачі грошей із скарбниці у формі: *Dazu hat Buchholz kein Geld*. Оскільки відмови були часті, то форма резолюції перетворилася на загальновідому фразу, яка згодом зазнала переосмислення і зміни значення (Lexikus); 2) маркер кількісний і порядковий **числівник** / нумеронім: *Jetzt schlägt's / schlägt es dreizehn!* – Це вже занадто!; Досить! Мое терпіння закінчилося! ФО виникла на основі забобонів про Нечисту Силу, яка може здійснювати нереальні речі. Внутрішня форма ФО пов'язана із роботою годинника, який не повинен, але може пробити 13 разів через втручання Нечисті. Вживання вигуку зафіксовано у XIX ст. (WRARWiASUS); *drei Kreuze machen* – (розм.) бути радим, що минуло щось неприємне; виразити полегшення/вдячність. Походження ФО пов'язано з релігійними традиціями; *in sieben Sprachen schweigen* – (жарт., рідко) мовчати, не могли висловитися (автором крилатих слів, на базі яких виникла ФО, є філолог Фрідріх Август Вольф (18 ст.), що сказав ці слова

берлінському філологу-класику Іммануелю Беккеру, котрий володів іноземними мовами, але був дуже неговірким і часто мовчав (WRARWiASUS); *die erste Geige spielen* – (розм.) задавати тон; відігравати головну роль у чомусь. ФО утворилася на основі розподілу ролей у музичному колективі (квартеті, оркестрі), де перша скрипка визначає тон звучання і всі музиканти орієнтуються саме на неї; 3) маркер **прикметник** – колоронім: *den blauen Montag Machen / blau machen* – (розм.) байдикувати. ФО походить від способу фарбування тканин у синій колір. Для того, щоб отримати гарний насичений відтінок пофарбованій тканині необхідно було добре висохнути. Працівники у цей час чекали, і як свідчать історичні документи, пили пиво. Це стало пресупозицією для ще однієї ФО *blau sein* – (розм.) бути п'яним. У цій ФО компонент *blau* характеризує не колір тканини, а фізіологічну реакцію носа п'янички на велику кількість алкоголю – синіти (WRARWiASUS); *Grün und Blau schmückt die Sau* – (приказка, розм., фам.) не пасувати один до одного. ФО вживається із поч. 20 ст. У 1903 році в опублікованому в газеті «*Fliegende Blätter*» жартівливому фейлетоні йшлося про кольори квітоків на поїзд, які розрізнялися кольорами відповідно до класу вагона: жовтий – 1 клас, зелений – 2 клас, коричневий – 3, сірий – 4 клас (WRARWiASUS). У словнику К. Ф. В. Вандера зафіксована ФО *Blau und Grün tragen die Narren zu Wien* (Woerterbuchnetz). Зелений і синій не можна поєднувати в уявленні німців. Ці кольори не гармонують (Jervis); прикметник на основі етноніма: *der tatarische Nachricht / Tatarennachricht* – неприємна новина. ФО утворилася на основі історичної події. У 1854 році татарський гонець, який перебував на службі у Османській імперії, приніс у Бухарест неправдиву звістку про захоплення Севастополя, що негативно вплинуло на політичну та економічну ситуацію у Європі (Duden); 4) маркер **прислівник**: *sich französisch / auf französisch empfehlen / verabschieden* – піти, не прощаючись; піти, не заплативши. ФО утворилася на основі історії про неввічливу поведінку французького музиканта Луї Мершо, який таємно поспіхом залишив прийом, не прощаючись з господарями, щоб не брати участі у батлі гри на фортепіано, на який він був викликаний Й.С. Бахом (WRARWiASUS); *polnisch einkaufen* – вкрасти (ФО виходить із ужитку через зміну характеру і оцінки взаємин між народами) (WRARWiASUS). ФО виникла у кінці минулого століття. Поляки вирізнялися на погляд німців надзвичайною злодікуватістю і нечесністю. У сучасних умовах співпраці між Польщею та Німеччиною низка гетеростереотипів щодо

поляків зникає або зазнає полярних змін, наприклад: *auf polnisch trinken* – (застар.) багато пити, напиться; (розм.) мало, помірно вживати алкоголь; 5) маркер дієслово: *eine Strafe abbrummen* – (розм.) відбувати покарання (у в'язниці, у спорті – лава штрафників, у школі – лишитися на повторний курс через неуспішність). Стержневе дієслово у структурі ФО виникло як звуконаслідування і позначає бурчання/ буркотіння тварин (ведмедя, корови, свині, віслюка). У словнику Аделунга (Adelung) зафіксовано, що дієслово *brummen* вживалося відносно характеристики людини, яка скаржилася, була незадоволеною (поч. ХІХ ст.). Згодом, у мові студентів це дієслово у результаті семантичного розвитку отримало значення «відбувати покарання / бути покараним» на основі сѐми – звук низького тону. Пізніше на основі метафоричного перенесення образу звуку тварин на тон голосу постійно незадоволеної людини виникли ФО на позначення невдоволених буркотунів – *ein Brummbart, Brummbär, Brummeisen* (Adelung).

Іншокультурні пресупозиції – історична подія, особистість, знаменита людина, знаний факт – слугують основою формування ФЗ на позначення стереотипів шляхом виокремлення типових відомих, а тому й стереотипізованих, ознак фрагменту НКС іншого етносу. Наприклад: *dasitzen wie ein Buddha* – не реагувати ні на що; лишатися незворушним; *Montezumas Rache* – страшна помста. ФО виникло на основі подій ХVІ ст. у часи правління Монтесуми ІІ – правителя ацтеків, який наказав стратити всіх, хто служив його попереднику; *Potemkinsche Dörfer* – бутафорія, обман, фальш. Основою внутрішньої форми ФО є відомі історичні події ХVІІІ ст. у Росії.

5. Імпліцитний спосіб вираження стереотипів

Специфічну групу становлять ФО на позначення імпліцитно виражених стереотипів без лексичних маркерів у структурі ФО. Такі ФО представляють стереотипи, які виникли на основі пресупозиції, що репрезентують фрагменти НКС, вербалізується словосполученням / реченням, яке апелює до національно-специфічної ситуації, або національно-специфічного переосмислення типової транскультурної ситуації (на основі міфології, Біблії).

Серед пресупозицій національно-культурного характеру виявлені генотипи, що виникли на основі певних фрагментів НКС чи транскультурних пресупозицій, пов'язаних із: 1) **міфологією:**

jemanden / etwas in den Orkus schicken – позбутися чогось / когось, знищити щось. ФО утворилося на основі римської міфології – міф про *Orkus* – царство мертвих; *sich die Flügel verbrennen* – (розм.) вчитися на помилках, отримати поганий/ негативний досвід. Основою виникнення ФО послугував грецький міф про Ікара; *Null Bock!* – (розм., молодіжна мова) Не маю бажання для цього! У скандинавській міфології дві кози тягнуть колісницю бога грому Тора (Донара), який вбиває двох кіз, з'їдає їх, а потім воскрешає (WRARWiASUS); 2) **забобонами**: *Mast- und Schotbruch!* – побажання удачі (для матросів). ФО виникло на основі забобонів про те, що відкрито не можна бажати удачі, щоб не розбудити демонів (WRARWiASUS); *Hals und Beinbruch!* – (розм.) ні пуху, ні пера! Вживається для побажання удачі у будь-якій ситуації; *den Spiegel zerbrechen* – (розм.) накликати нещастя. ФО пов'язано із забобонами про те, що дзеркало є входом у потойбіччя. Згідно з указаними уявленнями забороняється підносити до дзеркала немовлят; 3) **віруваннями** (язичницькими, християнськими): *Der Storch hat sie ins Bein gebissen.* – (розм., жарт., застар.) вона завагітніла; вона народила. За старовинними віруваннями лелека приносила дітей за велінням богів води (ставків і джерел), а душі ненароджених дітей і померлих продовжували жити у воді. У сучасній мові ФО *wie der Storch kommt* з варіантом «*Adebar*» (від старовірхньонім. – *Glücksbringer*) вживається як евфемізм для позначення вагітності (WRARWiASUS); *blaue Augen haben* – (розм.) бути чесною людиною. ФО походить із вірування у те, що всі чесні люди мають світлі/ голубі очі. Образ такого уявлення пов'язано із новонародженими немовлятами, які мають переважно світлі голубі очі; *den Balken im eigenen Auge nicht sehen* (, *aber den Splitter im fremden*) – (розм.) не бачити власних недоліків, але вказувати на чужі. ФО походить із Біблії: «*Was siehst du aber den Splitter in deines Bruders Auge, und den Balken in deinem Auge nimmst du nicht wahr? Wie kannst du sagen zu deinem Bruder: Halt still, Bruder, ich will den Splitter aus deinem Auge ziehen, und du siehst selbst nicht den Balken in deinem Auge? Du Heuchler, zieh zuerst den Balken aus deinem Auge und sieh dann zu, dass du den Splitter aus deines Bruders Auge ziehst!*»; 4) **промислами**: *jemanden umgarnen/ ins Garn locken* – (розм.) зачарувати когось; спокушати; завоювати когось; лестити комусь (WRARWiASUS). ФО виникла на основі використання сітки у риболовлі і полювання; *sich wie ein Stint freuen* – (розм., пн.-нім.) дуже радіти. *Der Stint* – назва невеликої риби сімейства лососевих. У

північних регіонах Німеччини це слово позначає молодих енергійних недосвідчених людей. У розмовній мові порівняння із цією рибою використовується як форма підсилення вираження емоційних дій чи станів, наприклад: *verliebt / patzig sein wie ein Stint, sich ärgern wie ein Stint* – дуже сильно закохатися, дуже сильно розізлитися; *auf dem Holzweg sein* – (розм.) помилятися, бути на хибному шляху. ФО походить із промислу лісорубів. *Holzweg* – дерев'яна доріжка – це шлях у лісі, який використовується для перевезення зрубаних дерев і закінчується посеред лісу. Якщо мандрівник йшов цією доріжкою, він не доходив до місця призначення і мусив повертати назад. Фраза була задокументована в літературі з 1495 року, а також з'являється у збірці прислів'їв Лютера (WRARWiASUS); 5) **ремеслами**: *jemandem das Fell / die Haut über die Ohren ziehen* – (розм.) нашкочити когось, використати когось, надурити (WRARWiASUS). ФО походить із кушнірства (вичинки шкір тварин) і відома ще із середньовіччя. Шкіра з тушки тварини знімалася/ стягувалася через голову; *jemanden schleifen* – (розм.) когось наполегливо вчити, тренувати, готувати до чогось. Значення смислоутворюючого дієслова *schleifen* – свердлити; точити, відточувати; шліфувати – використовується в переносному сенсі для позначення осіб, які працюють над отриманням бажаних навичок і вмінь. Вираз вперше вживався серед ремісників (зафіксовано з XVII століття) і стосувався церемоній прийняття учнів у коло підмайстрів або отримання випивки за рахунок кандидатів у підмайстри. Пізніше цей вислів був прийнятий у солдатську мову. Сьогодні ФО використовується переважно військовими; 6) **сільським господарством**: *den Gewinn / die Ernte in die Scheuer fahren* – (розм.) забезпечити прибуток (WRARWiASUS). ФО утворилася на основі правил ведення сільського господарства, коли урожай завозився на зберігання у комору; *über etwas ist Gras gewachsen* – (розм.) забути про неприємні речі; не говорити/ не згадувати більше про неприємності. ФО заснована на ідеї, що трава має тенденцію проростати над закопаними у землю речами. У цьому значенні ФЗ походить як від сільського господарства, так і від вірувань у існування царства мертвих, уявлення їх спокою у могилі. Приблизно з 1600 року для сільського господарства існувала порада: не видаляти найбільші пеньки під час розчищення лісу, а залишити їх гнити, дозволяючи рости над ними траві. З іншого боку, занедбана могила, яка поросла травою, свідчить про те, що померла людина вже давно відійшла в Лету і забута живими; 7) **побутом** (правила ведення господарства, кухнею): *schlecht gefrühstückt haben* – (розм.)

бути в поганому гуморі (WRARWiASUS). ФО репрезентує стереотипне уявлення про поганий настрій вживається як характеристика іншої людини, не вживається стосовно себе. Мотивація прозора – поганий сніданок. Результат переосмислення національно-специфічний. Для порівняння, в українській мові вираз «Ти що, погано поснідав?» репрезентує стереотипне розуміння фізичного стану, вживається, переважно, у першій половині дня по відношенню до людини, яка не справляється з роботою (частіше фізичною, рідше – інтелектуальною); *alles in einen Topf werfen / schmeißen* – (розм.) не диференціювати; не розрізняти; все перемішати/ ставитися однаково/ узагальнювати неприпустимим чином; змішувати різні речі разом. Слово «*Topf*» має німецьке походження і, ймовірно, пов'язане з «*tief*». На відміну від поширених і сьогодні діалектних варіантів *Dippen, Dürpen, Dörpen* тощо, Лютер був першим, хто реалізував нинішню словоформу в писемній мові. Страви простих верств суспільства – кашу та суп – готували в горщику, доволіно змішуючи все їстівне разом і нагриваючи на вогні чи на плиті. У ході культурного розвитку кількість різного посуду також зростала (орієнтовно з XV ст.); *jemandem den Topf unkippen* – (розм.) зробити комусь (випадково/ ненавмисне) неприємність. ФО походить від звичаю ставити біля порогу горщик із дьогтем для змащування взуття. Якщо горщик перекидався, то відмити пляму після дьогтю було дуже складно, що завдавало не аби-якого клопоту господиням, для яких чистота і порядок мали надзвичайне значення; 8) **іграми / іграшками**: *wirft bei jemandem einen Stein ins Brett* – (розм.) симпатизувати комусь (Duden). ФО вперше зустрічається у Дж. Агріколи у «*Sprichwörtersammlung*» 1529 року. Вираз виник на основі настільної гри, у якій камінець використовувався як ігрова фігурка. Якщо камінець потрапляв на поле суперника, то це означало перевагу. Тому перше значення виразу було – «мати перевагу». У драмі Ф. Шіллера «*Wallenstein*» зафіксовано використання указаної ФО: «*Der versteht sich auf solche Sachen, / Kann bei dem Friedländer alles machen, / Hat auch einen großen Stein im Brett / Bei des Kaisers und Königs Majestät...*» (WRARWiASUS).; 9) **музикою** (музичні інструменти): *Gedudel / Dудеlei hören* – (розм., фам., зневажл.) слухати погану музику. *Dudeln* виникло у XVII ст. на основі дієслова *toten*, що є фонетичною імітацією звуку гри на волинці – *Dudelsack* (WRARWiASUS); *jemandem einen Dämpfer verpassen / aufsetzen / geben* – (розм.) приборкати чийсь ейфорію; просити когось проявити стриманість; виправити когось. *Der Dämpfer* – це пристрій,

призначений для зменшення гучності звуку, який залежить від виду інструменту; 10) **фольклором**: *jemanden / etwas stiefmütterlich behandeln* – (розм.) нехтувати кимось/ чимось; не зважати на когось / щось. ФО виникло на основі стереотипного уявлення про ставлення мачухи до пасинків, відображене у казках «Aschenputtel», «Brüderchen und Schwesterchen»; *den Knüppel aus dem Sack holen* – примушувати до чогось, застосовувати насильство (WRARWiASUS). ФО походить із казки братів Грім «Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack»; *starker Tobak sein* – (розм.) бути незручним, нахабним, провокативним; щось / хтось, що / кого важко витримати. ФО походить із шванку про те, як Диявол зустрів мисливця і, вказавши на рушницю, спитав, що той несе в руках. Мисливець відповів, що це табакерка і запропонував щіпку махорки. Коли Диявол погодився, то отримав у ніс порцію свинцю. Після чого мисливець сказав: «*Das ist starker Tobak!*»; 11) **святами**: *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen / zusammenfallen* – (розм., жарт.) коли рак на горі свисне; після дощукі в четвер; ніколи. Великдень і Трійця ніколи не співпадають, що й послугувало основою фразеотворення. На основі фіктивних свят виникла ФО *auf den / bis zum Sankt-Nimmerleins-Tag* – (розм., жарт.) ніколи (WRARWiASUS); *(Na dann) Prost Nägeli!* – (розм., швейц.) кажуть, коли не хочуть бажати чогось хорошого. «*Prosit*» – скорочено «*Prost*» – аналог українського застільного вигуку «Будьмо!». Так кажуть, коли цокають келихами зі своїми товаришами за столом, перш ніж випити разом. Такий ритуал практикують і напередодні Нового року під час тостів на Новий рік. Слово «*Prosit*», засвідчене з XVI ст., походить від латинського *prosit* (бути корисним), яке бере своє коріння від дієслова *prodesse* (вживати) (WRARWiASUS); 12) **звичаями, традиціями**: *Leichen / eine Leiche im Keller haben* – (розм.) зробити щось погане; повестися нечесно; мати таємниці у минулому; мати щось недобре на думці; визнати провину, яку раніше приховували. ФО виникло на основі християнських традицій поховання. Нехрещених людей заборонялося погребати на кладовищі, через що родичі мушили робити це таємно, зокрема, в підвалах. Словосполучення зазнало переосмислення після послаблення впливу релігії на суспільне життя. Змінилася оцінка до пресупозиції. Цьому сприяли детективи, у яких зображалися типові дії злочинців, що ховали тіла вбитих у підвалах. Зазначений мотив було використано Теодором Фонтане у новелі «Unterm Birnbaum» (1885 р.) і у театральній п'єсі Йозефа Кессерлінга «Arsen und Spitzenhäubchen», яку було екранізовано у

1944 році, і яка мала неабиякий успіх. Всі ці етапи розвитку пресупозиції забезпечили поширення ФО (WRARWiASUS) у модернізованому значенні; 13) **правосуддям**: *sich wie gerädert fühlen* – (розм.) почуватися дуже стомленим, розбитим (WRARWiASUS). ФО походить із традиційних середньовічних способів покарання – четвертування; 14) **торгівлею**: *seine Haut zu Markte tragen* – (розм.) а) ризикувати; б) піддавати себе ринковій конкуренції; мати (погано оплачувану) роботу; рекламувати себе; в) займатися проституцією; робити стриптиз (WRARWiASUS). Торгівля шкурами була звичайною справою. У «Германії» Тацита К. також згадується, що шкури тварин вважалися засобом платежу за правопорушення. З одного боку, фігура мови відноситься до цієї сфери торгівлі, але вона має підсилений ефект від того, що людина продає власну шкіру і таким чином або (в переносному сенсі) продає своє останнє майно, або ризикує своїм життям. Трете значення склалося в сучасній розмовній мові як жартівлива евфемізм; *ein Pfeffersack sein* – (розм., застар., зневажл.) бути багатим підприємцем. *Pfeffersack* називали купців ганзійського союзу, які здобули великі статки за рахунок торгівлі спеціями; 15) **історичними подіями**: *den Gang nach Canossa antreten (müssen); einen Canossagang tun* – (розм.) принизливо просити про щось; наявність важкої розмови, що означає про готовність підкоритися (WRARWiASUS). Фраза походить від знаменитої поїздки Генріха IV до Каноссу (в Італії поблизу Реджо) у 1077 р., щоб переконати Папу через покаяння зняти своє відлучення від церкви. Відтоді це історичне самоприниження розглядається як ознака особистого підпорядкування та публічного визнання власних помилок; *Keinen Zollbreit / Zoll breit zurückweichen / nachgeben* – (розм.) не відступати, не здаватися. *Zollbreit / Zoll breit* тут означає лише невелику відстань. Фігура мови спочатку була пов'язана переважно з обороною землі. У 1844 році Аннетт фон Дросте-Гюльшофф написала у вірші «Die Schlacht im Loener Bruch» (битва в Тридцятилітній війні): *Gespent'ge Waffen schienen sich / Zu kreuzen wild und mörderlich. / Doch ob es keinen Zollbreit wich, / Allmählig schmolz des Herzogs Heer, / Wie Schneeball unter'm Sonnenstich.*; 16) **лицарством**: *sich die (ersten / goldenen) Sporen verdienen; sich seine Sporen erst noch verdienen müssen* – (розм.) отримати визнання; мати успіх; бути відзначеним винагородою за певні результати (WRARWiASUS). Лицаря винагороджували за сміливість і відвагу в бою (золотими) шпорами; *hoch zu Ross sitzen; auf hohem / dem hohen Ross sitzen; auf einem hohen Ross sitzen* – (розм.) пихатий /

набундючений / зарозумілий / гордовитий / бути зверхнім. ФО зафіксоване у XVI ст. Англійське слово *horse* (*Pferd*) використовувалося для розрізнення типів коней за призначенням – бойовий кінь, турнірний кінь, робочий кінь, дамський кінь. Тип коня вказував відповідно на ранг вершника. *Ross* вживалося для позначення породистих високих коней. Тому вершник на такому коні дивився на всіх зверху, що сприймалося як пихатість і зарозумілість; 17) **наукою**: *mit seinem Latein am Ende sein* – (розм.) бути в складному становищі; не мати відповіді на питання; бути безпорадним (WRARWiASUS). Латинська мова була мовою освіти і науки аж до нового часу. Без знання латини неможливим було навчання. Ідіома виникла від глузування над студентами, які раптом забували свою промову латиною; *auf jemandes Schultern stehen* – (розм.) спиратися на чийсь результати роботи/ досвід (WRARWiASUS). Ісааку Ньютону приписують вираз: «*Wenn ich weiter gesehen habe als andere, so deshalb, weil ich auf den Schultern von Riesen stehe*». Науковий прогрес неможливо зупинити, навіть якщо науково активні не лише генії. Історію рецепції цього образу безперервності та прогресу в науці розглянув американський соціолог Роберт К. Мертон у власній роботі під назвою «На плечах гігантів»; 18) **техніки**: *eine Antenne für etwas haben* – (розм.) мати розуміння чогось, мати відчуття чогось; бути чутливим, сприйнятливим до чогось (WRARWiASUS). У переносному значенні люди мають «антену для чогось», коли вони достатньо чутливі, щоб реєструвати настрої в групі, правильно оцінювати ситуації та відповідно коригувати свою поведінку; *schalten und walten können, wie es einem gefällt; frei schalten und walten können* – (розм.) діяти так, як вважаєш правильним. Початкове значення «*schalten*» було: керувати кораблем за допомогою стерна, змінювати напрямок його руху. Пізніше утворилися значення: *schieben, führen, lenken*. У ФО «*schalten*» означає принизливе, образливе, необмежене розпорядження людьми та речами, подібне до правила (керувати, керувати), яке досі використовується в таких термінах, як *Gewalt, Verwaltung* (насильство, управління) тощо. Близькими до цього основного значення смислоутворюючого дієслова є також значення *Lichtschalter* (вимикач світла), *Gangschaltung* (перемикач передач), які використовуються в технічній термінології. Стіжка (*Der Schalter*), де можна купити квитки, отримала свою назву від висувних жалюзі, за допомогою яких її можна закрити; 19) **використанням технічних / побутових приладів, механізмів**: *jemanden durch den Wolf drehen* – (розм.) розпитувати / допитувати когось особливо

жорстко (WRARWiASUS); *sich fühlen wie durch den Wolf gedreht* – (розм.) почуватися погано; почуватися розбитим (WRARWiASUS). Фігура мови виникла в першій половині ХХ ст. на основі використання м'ясорубки у домашньому господарстві. У відомому соціально-критичному романі Ганса Фаллади «*Wer einmal aus dem Blechnapf frisst*» 1934 р. указана ФО вживається зі значенням «тілесні ушкодження»; *bei jemandem ist der Groschen gefallen* – (розм., рідко) до когось повільно доходить. ФО виникла на основі використання автоматів, дія яких була досить повільною; 20) **професійною діяльністю** у різних галузях: *sich benehmen wie ein Nachtwächter* – (розм., зневажл.) поводитися дуже повільно, бути неуважним (WRARWiASUS). Нічний сторож мав небагато завдань – стежити за наближенням злодіїв та ворогів, проводити пізніх перехожих до дому, спостерігати за появою можливої пожежі. Для виконання таких завдань не потрібні особливі навички. Тому назва професії нічного сторожа не викликала поваги і поступово перетворилася у лайку; *wie Zunder brennen* – (розм.) бути легкозаймистим. Слово «*Zunder*», яке споріднене з «*zünden*», відноситься до дуже легкозаймистого деревного гриба, який до винаходу сірників дозволяв легше розпалювати вогонь (вуглинками, кременем тощо). Збирач труту – була самостійна професія, яка й сьогодні називається такими іменами, як *Zunderer* або *Zundermann*; 21) **літературою, мистецтвом**: *zwei rechte Hände haben* – (розм.) бути вправним, спритним (WRARWiASUS). ФО зафіксовано у першій половині ХІХ ст. У хвалебній рецензії на концерт Сигізмунда Тальберга йдеться: «*Dieser Anschlag, diese Kraft, diese Rundung, diese Sicherheit in der rechten und linken Hand – doch was sage ich, linke Hand? Thalberg hat keine linke Hand, er hat zwey rechte Hände, und noch mehr*»; *in einem goldenen Käfig sitzen* – (розм.) жити у багатстві, але у неволі. Клітка була символом ув'язнення і неволі з давніх часів. У літературі образ кімнати, міста чи цілої країни порівнюється з клітками. Золота клітка як символ розкоші, оплачуваної неволею, є продовженням цього відомого порівняння.

6. Висновки

Отже, у результаті розвідки встановлено, що ФО на позначення стереотипів можуть мати форму образних і безобразних однослівних ідіом, ідіом, образно-мотивованих фразеологічних сполучень,

усталених порівнянь, парних словосполучень, крилатих слів, афоризмів, паремій.

Стереотипи представлені засобами ФО експліцитно та імпліцитно. Експліцитне вираження стереотипів реалізується засобами лексичних маркерів (слово, словосполучення), які репрезентують виокремлені ознаки образу / пресупозиції, що послуговували основою внутрішньої форми. Репрезентація стереотипів за допомогою образної основи відбувається лексичними компонентами різних морфологічних груп у структурі ФО: 1) іменники (етноніми, оніми, техноніми, артефакти, архітектура, скульптура, грошові одиниці, міри ваги, довжини, вимір часу, соматизми, назви небесних тіл, зооніми, фітоніми, кухня); 2) дієслова (віддієслівні етноніми, дієслова на позначення звуконаслідування); 3) прикметники (якісні та відносні); 4) числівники (кількісні та порядкові); 5) прислівники.

Експліцитне представлення стереотипів на основі пресупозиції реалізується маркерами у формі слова/ словосполучення, які репрезентують ознаки ситуацій національно-культурного, транскультурного характеру, іншокультурних пресупозицій. Аналіз пресупозицій різних типів виявив набір фрагментів національної, транскультурної та іншокультурних картин світу.

ФО на позначення імпліцитно виражених стереотипів функціонують без лексичних маркерів у структурі ФО і представляють фрагменти НКС та транскультурних ситуацій. У результаті аналізу фактів мови визначено генотипи образів і пресупозицій, які послуговували основою внутрішньої форми, семіозису. Пресупозиції транскультурного типу формують основу семіозису на основі міфології, Біблії. Пресупозиції національно-культурного характеру – на основі германської / скандинавської міфології, забобонів, вірувань, промислів, ремесел, правил ведення сільського господарства, побуту, ігор / іграшок, музики, фольклору, свят, звичаїв, традицій, правосуддя, торгівлі, історичних подій, лицарства, науки, техніки, використання технічних / побутових приладів, професійної діяльності, літератури, мистецтва.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення ідеографічних груп ФО на позначення таксонів стереотипів, що утворилися у результаті використання образів і окремо пресупозицій як основи формування внутрішньої форми ФО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Абильдинова, Ж.Б. (2011). Антропонимы как языковые средства экспликации этнических стереотипов в анекдотах. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 1, 110-112.
- Амосова, Н.М. (1963). *Основы английской фразеологии*. Л.: ЛГУ.
- Баранов, А.Н., & Добровольский, Д.О. (2008). *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак.
- Буряк, В.І. (2019). *Вербалізація стереотипів родинної спорідненості в українській, польській та британській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.
- Вилинбахова, Е.Л. (2011). *Модели репрезентации стереотипов в русском языке*. (Автореф. дисс. ... канд. филол. наук). Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург.
- Грибок, О.М. (2012). *Засоби вираження ментальних стереотипів побутового дискурсу німців*. URL: <http://naub.ua.edu.ua/2012/zasoby-vyrazhennya-mentalnyh-steretypiv-pobutovoho-dyskursu-nimtsiv/>
- Крысин, Л.П. (2003). *Этностереотип в современном языковом сознании*. URL: http://bookzie.com/book_179_glava_63_ЕТНОСТЕРЕОТИПЫ_V_SOVREMENNOM_.html
- Малова, Н.Е. (2012). Лингвокогнитивные категории «Имплицитность» и «Подтекст». *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение*, 2, 211-214.
- Маслова, В.А. (2001). *Лингвокультурология*. М.: Издательский центр «Академия».
- Романов, А.С., Романова, В.В., & Осипова, И.А. (2017). Языковые средства экспликации этнических стереотипов в контексте армейской субкультурной среды США. *Интерактивная наука. Филология*, 11, 151-153.
- Словотвір. URL: <https://slovotvir.org.ua>
- Словопедія. URL: http://slovopedia.org.ua/93/53397/8663_28.html
- Степанова, М.Д., & Чернышева, И.И. (1962). *Лексикология современного немецкого языка*. URL: <https://djvu.online/file/DcJr3uzR3fBBD>
- Толмачёва, И.Ю. (2005). Гендерные стереотипы и способы их вербализации в немецкой и русской лингвокультурах (на материале брачных объявлений). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/151222497.pdf>

- Толстая, С.М. (2009). Стереотип и картина мира. *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология*. Материалы международной научной конференции (с. 262-264). Екатеринбург.
- Adelung. Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart. [Grammatical-critical dictionary of the High German dialect]. URL: lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/lemma/bsb00009131_4_4_4253
- Das Wörterbuch der Idiome [The Dictionary of Idioms]. URL: <https://idiome.de-academic.com/1042/grau>
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. [German Dictionary by Jacob Grimm and Wilhelm Grimm]. URL: <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#0>
- Duden. [Duden]. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung>
- DWDS: Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute. [The German vocabulary from 1600 to today]. URL: <https://www.dwds.de>
- Geo.lino: Redewendungen. Geo.lino. [Idioms. Geo.lino]. URL: <https://www.geo.de/geolino/redewendungen>
- Graf, J.H. (1976). Die Zahl "Sieben". [The number "seven"]. Bern 1917, S. 17; Silver J. Deine Glückszahl. Eine moderne Zahlenmagie. Genf. S. 205.
- Hockett, Ch.A. (1958). Course in Modern Linguistics. New York, 364 p.
- Jervis, Jones William. Historisches Lexikon deutscher Farbbezeichnungen. [Historical encyclopedia of German color designations]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=SbzmBQAQBAJ&pg=PA1360&lpg=PA1360&dq=Blau+und+Gr%C3%BCn+tragen+die+Narren+zu+Wien+herkunft&source=bl&ots=2eXK7kCJQ7&sig=ACfU3U3K6SqSkwxNQQ9TXQqaxw_hBWeNrw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiw7YbZ6dH0AhWp7rsIHaKNCVsQ6AF6BAgTEAM#v=onepage&q=Blau%20und%20Gr%C3%BCn%20tragen%20die%20Narren%20zu%20Wien%20herkunft&f=false
- Lexikus. Historische Wörter, Sprichwörter und Redensarten in Erläuterungen – A bis B. [Lexicon. Historical words, proverbs and sayings in explanations – A to B]. URL: <http://www.lexikus.de/bibliothek/Sprichwoerter-und-Redensarten-A-B/>
- Neues Wort. [New word]. URL: <https://neueswort.de/explicit/#wbounce-modal>
- Openthesaurus.de. URL: <https://www.openthesaurus.de/synonyme/Kulleraugen%20machen>
- Oxford Languages. URL: <https://languages.oup.com/google-dictionary-de/>

- Putman, H. (1975). The Meaning of “Meaning”. In: *Language, mind, and knowledge. Minnesota studies in the philosophy of science* (pp. 131-193). Vol. 7. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Woerterbuchnetz. [Dictionary Network]. URL: <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=Wander&mode=Vernetzung&lemid=WH00316#1>
- WRARWiASUS: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. [Dictionary of idioms, idioms, idiomatic expressions, proverbs, colloquialisms]. URL: <https://www.redensarten-index.de>

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 5

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S SOCIAL SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 5

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Друк. арк. 7,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27